

SZALONTAI Csaba

Honfoglalás és kora Árpád-kori temetők és sírleletek Borsodban, Abaújban és Zemplénben

A honfoglalás kor leleteit bemutató könyvsorozat 1996-ban indult és fő célként azt jelölte meg, hogy hazai- és határokon túli múzeumokban őrzött 10–11. századi régészeti leleteket és a hozzájuk kapcsolódó lelőhelyeket tudományos igénnyel feldolgozza és bemutassa. Hazánk történelme szempontjából a legnagyobb érdeklődésre számot tartó korszakról van szó, amelynek magas szintű kutatása évtizedek óta az egyik legfontosabb szakmai cél a magyar régészetben. Ennek egyik elengedhetetlen feltétele, hogy a leletanyag mindenki számára elérhető legyen, azaz megtörténjen azok tudományos feldolgozása és közzlése. Ezt a feladatot vállalta ez a sorozat. A most bemutatott kötet a 14. a sorban, így a 10–11. századi magyar szállásterület közel harmadáról már mindenki számára elérhető a korszak leleteit feldolgozó művek.

A régészeti szakirodalomban Korpusznak (corpus=összesség) hívunk egy sajátos könyvtípust, amelynek műfaji sajátossága, hogy kizárólag a lelőhellyel kapcsolatos információk bemutatása és rövid értékelése a célja. A bemutatott kötet is elsőként a leletek előkerülési körülményeit mutatja be, méghozzá könnyen kereshetően, ábécé sorrendben. A látszólag egyszerű, de rendkívül alapos leírás

tulajdonképpen e mű lényege, amely minden lehetséges adatot feldolgozó kutatást igényelt a szerzőtől (és néhány lelőhely esetében Kovács Lászlótól), mivel sokszor száz évnél is messzebb kell visszanyúlnia, és ilyenkor bizony nehéz minden releváns adatot felgyűjteni.

Aki régészként valaha dolgozott régi feltárások feldolgozásával az jól tudja, hogy már a lelőkörülmények tisztázása is sokszor igen komoly feladat, de talán még ennél is sok nagyságrenddel nehezebb a sírok és a leletek leírása. A II. világháború előtti régészet dokumentációs gyakorlata az 50-es évektől induló rendszerezett módszertanhoz képest lényegesen kevesebb információt őrzött meg, nem is beszélve a mai elvárásokról. Akkoriban nem volt általános szokás részletes leírásokat adni egy feltárt sírról, jó, ha egy-két adatot rögzítettek a régészek. Nagyon ritkán készítettek méretarányos szabadkézi rajzokat és a sírokat is ritkán fotózták.

Jó példa erre a kenézlői ásítás, ahol a kor színvonalának megfelelő dokumentációs elemeket (rajz, fotó) is bemutatta a szerző. A sírokat pl. olyan előre nyomtatott sírlapokon rögzítették, amelyeket a 20. század elején szinte minden régész használt. Ez egy sablon volt, de aki már

látott valaha életében két feltárt régészeti korú sírt, az jól tudja, hogy nincs két egyforma köztük, és biztosan egyik sem felel meg majd ennek a sablonnak. Ez azonban nem akadályozta meg a régészeinket abban, hogy közel fél évszázadon keresztül ezeket használják, de szerencsére akadtak kivételek.

Például a kenézlői sírokat feltáró régész, Jósa András orvos volt, akiből a 19. század végén, a 20. század elején előbb amatőr, majd profivá váló régész, muzeológus lett. Jósa a feltáráson nemcsak aprólékos megfigyeléseket tett a feltárás közben, de ezeket fel is jegyezte a sírlapokra, amint az a kötetben is látható. Előrelátó alapossága hatalmas segítség a szakmának. Jósa módszertana azonban korántsem volt általános, jellemzően ezen adatoknak csak töredékét volt szokás papírra vetni azokban az évtizedekben.

A régészet hőskorában a leletek csomagolása is igencsak egyszerű volt, sokszor évekig, évtizedekig voltak a múzeumokban gyufás-, vagy gyógyszeres dobozokban restaurálás nélkül, ami aligha tett jót az állapotuknak. Nem is beszélve a feltárás után elveszett, vagy a gyűjteményben véletlenül elkeveredett, vagy éppen az idő vasfoga által szorgalmasan pusztított leletekről. Minél messzebb megyünk vissza az időben, annál több és nagyobb az ilyen jellegű veszteség, és annál kevesebb a feltáráson rögzített információ. Ha ehhez hozzávesszük, mondjuk a háborús fosztogatást, vagy a feltáráson készített feljegyzések, rajzok, skiccek és egyéb szöveges leírások keveredését, pusztulását, akkor még rosszabb a helyzet, ha egy 100 évvel ezelőtti feltárás eredményeit valaki tisztességesen és a

lehető legnagyobb szakmaisággal szeretné bemutatni.

Nem is beszélve azokról a leletekről, amelyeket kézben vittek be a találok, minimális információval, vagy azokról a lelőhelyekről, amelyeket lelkes, de amatőr régészek tártak fel. Ilyen esetekben ugyancsak kevés adat kerülhetett be a szakemberek kezébe. Sajnos nem mindig teljesült lelet és hozzá tartozó információ egységének megőrzése.

Persze van arra is példa, hogy a hivatásos régészek is hibáztak: az egyik kenézlői temetőben (Farkaszug II.) a Magyar Nemzeti Múzeum nemzetközi hírű régésze folytatott eredményes és fontos feltárást 1930-ban. Igen ám, de 1990-ben az ott dolgozó régészek megtaláltak egy 1930-ban sírban feltárt, de ott felejtett övet díszítő veretet, illetve a feltáráson elkallódott 4 tárgyat, nem is beszélve arról a 24 darab tárgyról, amelyek már vagy az ásításon elkallódtak, vagy az azóta eltelt időben lettek azonosíthatatlanok. Hiába, a régész is tévedhet....

Ezzel az ember- és kutatót próbáló feladattal kellett megküzdenie a szerzőnek, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy sikerrel tette. Amit „ki lehetett hozni” az adatokból, azt „kihozta”. Leírásai a maximumra törekedtek, sok esetben az adatok összevetése után jutott olyan következtetésekre, amelyek elsőre nem olvashatók ki, vagy pótolta hiányzó információkat a meglévő adatok alapos értelmezésével. A szerző nagy érdeme, hogy a több tucatnyi régész eltérő tartalmú és összetételű feljegyzéseit egységbe tudta formálni és a következetes fejezet/alfejezet számokkal világos rendben ismertette az információkat.

A régészetben azonban a szöveget sem ér hasznos illusztrációk nélkül. Ebben a műfajban ugyanakkor nem szabad csodás albumok képminőségét elvárunk, mert itt nem a látvány teremtése a cél, hanem a szikár adatok értő bemutatása. A kötet 264 darab rajzos (kisebb részben fotó) táblán mutatja be a szövegben leírt leleteket és önmagában ezek elkészítése (beleértve a leletanyag összegyűjtését, a töredékes leletek értelmező vázlatát, a képes táblák digitális összeszerkesztését stb.) több év kitartó munkája lehetett.

Szerencsére térképen jelölve, a földrajzi keretek között is látjuk a lelőhelyeket. Noha a választott grafikai megoldás praktikus (kör), de egyúttal meglehetősen sematikus, mivel a lelőhelyeknek biztosan más méretük és alakjuk volt. Mivel a mai országhatáron kívül eső lelőhelyek esetében nem állt a szerző rendelkezésére modern topográfiai térkép, ezért a 19. század második felében készített II. katonai felmérést használták, mondhatjuk, szerencsére. Ezen ugyanis a folyószabályozások és a nagy tájálalakítások előtti, közel természetes állapotában láthatjuk a lelőhely földrajzi környezetét, és azt is, milyen szervesen kapcsolódnak a honfoglalás kori temetők a korabeli tájhoz. A magyarországi lelőhelyek esetében már rendelkezésre állt az 1970-es évekből származó ún. 1:10.000 léptékű topográfiai térkép, így ezeknél ezt használták, ami véleményünk szerint nem volt szerencsés döntés. Noha kétségkívül a modern, a maihoz közelítő állapotot ábrázolják, mégis kevésbé látványosak és informatívak, mint a 19. századi elődjük. Jelen sorok szerzője hosszú évek óta vallja és hirdeti, hogy minden régészeti

lelőhelyet csakis az eredeti környezetében lehet és szabad értelmezni, amiben sajnos a 20. század végi térképek kevés segítséget nyújtanak, különösen azok számára, akik kevésbé jártasak a térképek olvasásában.

A 349 oldalnyi katalógust az elemző fejezet követi, ahol a szerző már rögtön az elején szembesíti velünk a szomorú valóságot: 114 lelőhely szerepel a kötetben (plusz a függelékben 15), és mintegy 1050–1100-ra teszi azoknak a síroknak a számát, amelyekről ő írt a szövegében (beleértve az ismert, bizonytalan, vagy biztosan elpusztult sírokat is). Ezek közül mindössze 6 olyan van, amely vagy teljesen fel van tárva, vagy jelentős része feltártnak tekinthető. 105 temetőben minden valószínűség szerint még ma is ott nyugszanak a földben a további sírok, hacsak időközben nyomtalanul el nem pusztultak. Ha valami, akkor ez nagyon szomorú és jól jellemzi a magyar régészet helyzetét, azt, hogy a legjobb, leggazdagabb temetők teljes feltárására is csak nagyon ritkán van lehetőség.

Az értékelő fejezetben a régészeti módszertan alapján sorról sorra elemzi a lelőhelyeket. Elsőként a temetkezési szokásokat, majd ezt követően az egyes tárgytípusok előfordulását, végül pedig egy nagyívű településtörténeti elemzésben ismerkedhetünk meg a régió 10–11. századi történetével.

Az elemzések egyik fő eleme az a számos táblázat, amelyekben a lelőhelyek adatait gyűjti össze a szerző. Itt a táblázatokból adódó, például statisztikai elemzések lehetősége sajnos elmaradt, pedig az adatok már így is jól mutatják az általános tendenciákat és az általánostól eltérő jellegzetességeket. A temetke-

zési szokások esetében egy 12 oldalas táblázatban látjuk az adatokat (sírgödör típusa, mélysége, alapterülete, tájolás), kiegészítve az elhunyt életkor- és nem meghatározásával. Sajnos ezek érdemi elemzése elmaradt, pedig akár az egyes lelőhelyeken belüli, akár az összes lelőhelyet érintő adatelemzést hasznos lett volna elvégezni. A temetőkön belüli nemek, vagy életkorok eloszlása, továbbá a sírgödör méretére vonatkozó adatokból érdekes eredmények jöhettek volna ki. A táblázatból kitűnik, hogy a sírok döntő többsége nyugat-kelet irányú, viszont számos ettől eltérő tájolású sír is szerepel a táblázatban. Az igazi meglepetést azonban az északi irányítású sírok jelentik, aminek okaira nem kapunk választ. Érdekes az is, hogy a jellemzően kis mélységben nyugodtak az elhunytak (50–60 cm mélyen), ugyanakkor vannak olyan sírok, ahol bőven 1,5 méter körüli mélységűek, de van néhány 2 méter körüli is köztük.

Összesen 49 sírból kerültek elő érmék, amelyekkel kapcsolatban érdekes adat, hogy a nem Kárpát-medencei készítmények mindig átfúrva, azaz viseleti elemek voltak és főleg a Bodrogi temetőben kerültek elő. A 26 sírból ismert kora Árpád-kori érméket viszont már soha nem lyukasztották át, hanem halotti obulusként kerültek a halott mellé.

Folytatva a leletanyag elemzését a haj- és fülékszerekről, a nyak- és karpercekről, gyöngyökről, csüngőkről, kauri kagylókról, nyakláncokról, gyűrűkről olvashatunk, a szerző mindegyik tárgytípusnál részletes táblázatokkal és elterjedési térképekkel is adatozza elemzését. A ruha- és övdíszek elemzését a korszak használati eszközeinek bemutatása kö-

veti. *A fegyverek és a lószerszámok* című fejezet a honfoglalás kori emléktárgyak legizgalmasabb tárgytípusait tárgyalja kellő részletességgel, adattáblázatokkal és elterjedési térképekkel, sok esetben külön elemzve a sírbéli előkerülési helyüket is. Az elemzéseit több temető térképe gazdagítja, nem is beszélve néhány jellegzetes tárgytípus elterjedési térképéről.

Horváth Ciprián hatalmas művének utolsó, záró fejezetében a megye nagyobb tájegységeinek településtörténetét elemzi, amelyben összefoglalja a Felső-Tisza vidéki hatalmi centrum kérdéskörének kutatását is. A honfoglaló népesség itt lépett ki először a Kárpátok hegyei közül, talán ezzel is összefügghet az itt tapasztalt, Kárpát-medencei léptékben is kiemelkedő gazdagság és lelet-koncentráció. A szerző részletesen elemzi az északkeleti régió lehetséges foglalási irányait, és az ebben résztvevő csoportokat. Kitekintése egyúttal össz-Kárpát-medencei méretű is, mert a legmodernebb genetikai kutatások eredményeit hasznosítva ma már sok esetben valóban az egészet kell vizsgálni, amikor belső költözésekről, szervezett áttelepítésekről, vagy akár csak rokoni kapcsolatok kiterjesztéséről van szó.

Az elemző fejezetet bőséges (10 oldal) angol nyelvű összefoglaló zárja. A kötet utolsó tartalmi egysége a felhasznált irodalmak jegyzéke, amelynek 15 oldalnyi terjedelme jól mutatja, mi az a szakirodalmi mennyiség, amelynek ismerete nélkül nem is érdemes nekifogni ilyen méretű kutatásnak.

Horváth Ciprián hatalmas munkáját ugyancsak impozáns függelékkel zárták a kötet szerkesztői, amelyben 15 olyan

legfrissebb ásatást publikáltak, amelyek 2018-ig folytak a megyében.

A kötet 22. oldalán remek, a folyószabályozás előtti vízrajzi helyzetet mutató térképen jelölte a szerző a három megye honfoglalás kori lelőhelyeit. A térképről világosan látszik, hogy a nagy folyók mentén (Tisza, Bodrog, Hernád, Sajó) igen jelentős népesség koncentráció figyelhető meg, de a tőlük távolabb lévők is jellemzően a kisebb-nagyobb folyók völgyében helyezkednek el. Ez nyilvánvalóan elsődlegesen az életmódhoz szükséges víz fontosságát jelzi, másodszorban pedig a nagy folyók völgyei mindig is a korabeli kapcsolati hálók fontos részei voltak.

A kötet elsősorban szakemberek számára készült, nyelvezete is ehhez kapcsolódik. Ugyanakkor a nem szakemberek számára is jól érthető, értelmezhető, különösen az értékelő, elemző részek. A kötet segítségével a történelem iránt érdeklődők szép és izgalmas ismer-

retanyaggal gazdagodhatnak. Olyan régészeti leletekről olvashatunk, amelyek évtizedek óta állandó főszereplői és reprezentatív darabjai a honfoglalás koráról szóló kiadványoknak.

(*Horváth Ciprián: Borsod, Abauj és Zemplén megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Munkatársak: Balogh-Bodor Tekla, Felföldi Szabolcs, Horváth Antónia, Kovács László, Libor Csilla, Pintér-Nagy Katalin, Pusztai Tamás, Takács Richárd, Tóth Krisztián, Vörös István. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszék – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó, Szeged–Budapest, 2020. 864 o. ISBN 978-963-9987-84-5. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 14. Sorozatszerkesztők: Kovács László – Révész László. ISSN 1219-7971*)

Csapkó Gabriella:
Viselet

SIPOS Eszter

Domby Sámuel a tokaji borról, 1758

A tokaji bor Magyarországon bizonyosan világhírű, de vajon a világban mennyire az? A kérdés megválaszolásához a Tokaj-Hegyalja Egyetemen működő Speculum Kutatócsoport *Europica varietas Tokajensis – Fontes* sorozatában megjelent könyvek történeti forrásul szolgálnak. Domby Sámuel *De vino Tokaiensi* című, 1758-ban Utrechtben megjelent disszertációjának hasonmás kiadása a sorozat harmadik köteteként látott napvilágot. (Az első kiadvány Görög Demeter 1829-es, a második Laurentius Eiseler 1581-es, ugyancsak tokaji vonatkozású munkájának reprintje.)

A mű a művelődéstörténet, a borászattörténet, a helytörténet iránt érdeklődők számára ígér érdekes olvasmányt. Az első fejezet az erdőbényei születésű Domby Sámuelnek a tokaji borról és annak gyógyhatásáról szóló *Dissertatio inauguralis physico-chemico-medica de vino Tokaiensi* (azaz: *Fizikokémiai és orvosi székfoglaló értekezés a tokaji borról*) című orvostudományi értekezése latin nyelvű hasonmása. A második fejezet ennek magyar nyelvű fordítása, Pető Gábor munkája. A harmadik fejezet a kötetet sajtó alá rendező N. Kis Tímea kísérő tanulmányait tartalmazza. A sze-

mély- és helynév mutatót Budai-Király Tímea állította össze.

Domby öt részben, huszonnégy §-ban értekezik a tokaji borról. Olyan, ma is érvényes szempontok mentén vizsgálódik, mint a tokaji megjelölés vagy a borvidék kiterjedésének érzékeny kérdése, illetőleg a borhamisítás ügye. Alaposságát szemlélteti, hogy ismerteti az édes bor hamisításának és a hamisság kiszűrésének egyik módszerét. A szerző ezt követően bemutatja a tokaji borfajtákat és fölrajzolja a terroirt, a kor természettudományos ismereteinek kritikai alkalmazásával. Számba veszi az abiotikus tényezőket, mint a domborzat és a tengerszint feletti magasság. A troposzféra felé csökkenő hőmérséklet okaként a légköri gázok sűrűségét jelöli meg és a máig érvényes tudományos magyarázatot össze is veti a kor közvélekedésével. Az égtáji kitettség, majd az éghajlat hatásáról értekezik, miközben reflektál a szakirodalomban fellelhető megállapításokra saját tapasztalatai és természettudományos ismeretei alapján. Ugyanilyen körültekintéssel taglalja az aszúsodás folyamatát és bocsátkozik kémiai fejtegetésbe, hogy cáfolja a tokaji szőlő szabad szemmel is látható aranytartalmaról szóló vélekedéseket.